

szemle

A test grammatikája

BORBÉLY SZILÁRD: A TESTHEZ. ÓDÁK & LEGENDÁK

Elgondolható-e a maga teljességében, mi a test, miben áll a lélek? Ha elgondolható, van-e nyelv, amelyen kifejezhető a kettő között fennálló örök misztérium? Ha kifejezhető, vajon létezik olyan tudat, amely otthonává válhat a megértésnek, amelyből kifejlődhet egy újabb gondolat? Látszik, a kérdésfeltevés nem pusztán azért fölösleges, mert filozófiai, teológiai, biológiai-antropológiai vagy éppen költői vizsgálatok eltérő módszertani elvek szerint, de legbelül egyazon irányba mutató, ki tudja, hány ezer éves története egyszerre válasz arra, hogy lehet is meg nem is: hiába, a történetek egy része beivódott ugyan az emberiség kultúrájába, a különféle tudományok eredményei áthatják egymást, de tudásuk mégsem adódott össze. Az ember tehát nem tehet másként, mint próbálja újra és újra megérteni létezésének és ezzel egy időben a megértésnek alapvető feltételeit, miközben csakhamar olyan körben forgó gondolatépítmény szövedékében találja magát, amelyben válaszai, ha vannak is, mindössze újabb kérdések kezdeményeit hívják elő. Ám éppen azért nem tekinthető mindez fölöslegesnek – egy, Borbély Szilárd legújabb verseskötetének titkát kutató írás bevezetőjében semmiképp –, mert az ember mibenlétét érintő vizsgálódás során az igazi, átélhető, megtapasztalható reveláció nem feltétlenül az elmúlt időszak áttekinthetetlenül bőséges szakirodalmának bizonyos mértékű elsajátításától remélhető, hanem a megértés azon kivételes pillanataitól, amelyekben a nyelv megadja magát a csendnek. „Mert a nyelv, akár az éjszaka. Nedves, / megfejtetlen zőrej. Csupa iszonyat, és / formátlan zsigeri sikoltás. Nem emberi.” (XXXI. *A szabadság szárnyain* = Borbély Szilárd: *Halotti pompa*)

Feltehetően kevés olyan példát találhatunk a mai magyar irodalomban (a szerző legutóbbi, imént felidézett verseskönyvét leszámítva), amely *A Testhez* című kötethez hasonló rétegzettséggel, átgondolt és többnyire sikeresen előhívott poétikai eszközkészlet működtetésével vetne számot a test költői elbeszélhetőségének korántsem könnyen színre vihető problémájával. Egyik lehetséges, ám kézenfekvő magyarázat szerint egyenesen szakmai „öngyilkosságnak” tűnhet a testről való gondolkodás szétszálazhatatlanul sokrétű kultúrtörténeti építményének lírai újrafogalmazása, nem beszélve az én határainak poétikatörténetileg ugyancsak terhelt problémaköréről, ami alighanem még kivételes tájékozottság mellett is eleve kétes kimenetelű lírikusi vállalkozást sejtet. Ám talán mégsem az, ha – amint Borbély Szilárd példája mutatja – a költő mindössze annyit akar megmutatni a témából, amennyit a nyelv látni enged. *A Testhez* sikerének kulcsa alighanem elsősorban ebben áll: miközben sokszor talán pontosabb fogalmat kapunk a szavak költői működésének titkáról, mint magáról a testről, sikeresen elkerüli a róla szóló

diskurzusok kitaposott ösvényeiben rejlő veszélyeket, anélkül, hogy közben önkényesen negligálná a kérdéskör vallási-történeti vagy konkrét fiziológiai, élettapasztalatbeli vonatkozásait. Olyannyira, hogy fókuszában hangsúlyozottan a test (és a tőle elválaszthatatlan lélek) megalázása, megkínzása (ugyanakkor nem *egyetlen* test allegorikus szenvedéstörténete) áll egy sajátos ellenpontozó – a test „ontológiai-átját”, (meta)fizikai érintettségét és a létezés egyfajta szubsztanciájaként tekintett szenvedést együttesen, váltakoztatva ábrázoló – szerkezetben. A *Halotti pompa* nagyheti szekvenciáinak formavilága Jézus kálváriájának középponti szerepével együtt már a múlté, ám érezhetően mégsem teljesen: *A Testhez* minden ábrázolt fájdalma, az emberen/emberiségen elkövetett erőszak minden megnyilvánulása magán viseli a megkínzott Megváltó szenvedéseinek nyomát.

Borbély Szilárd – leegyszerűsítve – filozófiai költeményeiben és leíró prózaverseiben (külön) nyelvet hoz létre, amelynek *anyaga* éppoly fontos tétje és egyszerűsmind kérdése a kötetnek, mint az ábrázolni kívánt testi forma vagy attribútum. A kettő tehát nemhogy nem választható külön, hanem az egyik „létmódja” meghatározója, leképezője a másiknak, Vári György szavaival: „a test romlásának része, tanúja és terméke a nyelv” (*Magyar Narancs*, XXII. évf. 30. szám), amely azonban a testnek kitett „létezőként” éppoly bizonytalannak, romlandónak mutatkozik, mint maga a hordozó: „a szavakat is kitörli / ahogy a test lebomlik, / mert a létezés, ha földi / a torkodba por omlik” (*A Testhez. De Sade liliuma*). Mégis, a *testet öltő* nyelvi kifejezés talán azokban az enigmatikus, erősen metaforizált versekben válik figyelemreméltó esztétikai tapasztalattá, ahol kevésbé szembeszökő az eszközszerű nyelvfelfogás effajta felülírása. Meglehet, a kötetkompozíció szempontjából vitathatatlan a két vissza-visszatérő téma, az abortusz (illetve a halvaszületés, vetélés), valamint a (női szemszögű) holokausz szerepe, ám ha vannak (márpedig szép számmal) a kötetben önállóan, más szövegekkel való összhangzástól függetlenül is kiemelkedő darabok, akkor érzésem szerint inkább az „ódák” közé sorolható költemények közt lelhetőek fel, kevésbé a testi-lelki kín kissé hivalkodó, ugyanakkor nyelvi meg is kérdőjelezhető „legendák” közt. A valós, megtörtént esetek lírai transzponációiban – a szó pozitív értelmében – kétségkívül hatásosan él a szerző az ismétlődő (morfológiai, szórendbeli) nyelvtani hibák, az élőbeszédet színre vivő és egyszerre felforgató, sajátos monotonitást kölcsönző agrammatikus, töredezett szerkezetek eltávolító, már-már (és nem csak a témából adódó) elidegenítő technikájával. „Hajnali sötétség, kihalt utcák. Lépkedek / köveken csendben mezítláb. Apám ismerősei fogadnak be Gát / utcába. Egy hétig melengetnek. Így állok lábra. Menni kell / továbbra. Megyek városba. Városligetbe találok. Megyek / gettóba. Hosszú sorban bukkanok anyára. Majd válunk halálra.” (*A Nefelejcs*) „Legendákká” emelt mindennapos női sorstragédiákat látunk, melyeknek (női) szereplői egyértelműen áldozattá (és ezzel egy időben bizonyos értelemben szentté) válnak (az abortuszt tematizáló versekben) élet és halál feletti döntés – valójában istenhez köthető attribútumának – súlya alatt. (Érdekes lehet ebből a szempontból a borítón látható Witkin-fotó háttal ülő, megkínzott nőalakja, amelynek két feltűnő vágása éppen az angyalszárnyak „helyén” húzódik végig). „A tablettától trombózt / kaptam, a spiráltól véreztem, a pesszárium félrecsúszott. / De Jani hallani sem akart a gumiról. Négyyszer mentem / abortuszbizottság elé. Az első

és az utolsó borzasztó / volt. Töprengsz, gyötrődsz, kapkodod a fejed az észérvek / és a szív hangja között. Egyedül vagy mindig. Egyedül / az izzadságban. A fák alatti néma éjszakában.” (*Az autólámpa*) A női testben újra és újra összegződő, mintegy biológiailag és társadalmilag determinált emberi szenvedés – amely tehát az ismétlődés révén egyéni tragédiák sorozatából bűn és bűnhődés egyfajta örök, kollektív példázataként olvasódik – repetitív jelenléte *A Testhez* olyan hatáspotenciálja, amelytől aligha függetlenítheti magát bármely olvasó. Mégis, a forma egy-egy következetlen módosítása még azzal együtt is az önkényesség gyanújába keverheti a szerzőt, hogy különféle beszélők elviekben máshogy reagálhatnának az egymással korreláló tragédiákra. Rendszerint azonban nem ez történik, ugyanis a történetek mesélői/szereplői többségükben a szenvedés nagyjából hasonló stációján mennek keresztül a fájdalom és az önvádon át a (gyakran hittel egybekötött) megbékélésig (utóbbit még ha a mesélő önreflexiója nem is feltétlenül támasztja alá, maga a *kibeszélés* képessége annál inkább). *A szemeteskosár* című vers (el)beszélője ugyanakkor a rontott nyelv olyan radikális változatán szólaltatja meg történetét, amely – minthogy nem nyer kellő megalapozottságot a többi vershez képest, ráadásul következetlenségeket is mutat – nagyban csökkenti a nyelvi dekonstrukció világteremtő erejét. „Huszonöt éves volta, épp feleannyi, mint most. Csak / úgy történtek velem dolgok. Nem én irányította / életem, és azt hitte, ez így normális. Férjhez mente. / Dolgozta. Mellette Közgázt végezte.”

Világos azonban, hogy Borbély Szilárd új verseskönyvét nem a fentebbihez hasonló vélt vagy valós hibák jelentőségének túlhangsúlyozásával fogja megítélni az olvasók többsége. Sokkal inkább arra a nem mindennapi költői munkára érdemes figyelmet fordítani, ami feltárja, hogy miként megy végbe a test, a humánium mibenlétének finom elmozdulások mentén történő feltérképezése és ezen felismerések vagy éppen megsejtések szembesítése, hozzáillesztése a konkrét, vérző, könnyező hús-vér organizmushoz. Könnyen támadhat olyan érzésünk, hogy a kötet nyelvi-retorikai kettőssége, a köztük való párbeszéd, átjárás és ekképp a (saját lényünket is érintő) megértés nehézsége a lehető legpontosabb kifejezéshez jut *A Testhez* lapjain. A test valamiképp az alakot öltött transzcendencia; Lévinas gondolatát idézve olyan végtelen közelség leképeződése, amely egyúttal leküzdhetetlen távolságot is magában hord. Talán nem véletlen, hogy a test szubsztanciáját övező költői vizsgálódásnak nemcsak nehezen vagy alig felfejthető módon metaforizált, szokatlan hasonlításokat, azonosításokat felmutató nyelvezete, de az óda műfaji hagyományát tudományos, köznapi, helyenként vulgáris elemekkel újraíró *valakibez fordulás* retorikai felépítettsége is az *unio mystica* vallási tapasztalatával rezonál: miképp Istenhez az ima, úgy a *testhez* történő beszéd lesz az a gesztus, ami ha nem is a megértés (ez eleve lehetetlen volna), hanem az érintkezés, az ismeretlen felé való közeledés lehetséges útjaként értelmeződik. Jellemző, hogy a test fizikai tulajdonságait „leíró” költemények is gyakran Isten mibenlétének kérdéséhez futnak ki, mintha a test minden pontjáról, a róla szóló allegóriákból – rejtetten vagy nyíltan – ő nézne vissza, mintha az általa feltáruuló világ valamennyi eleme Isten létéről referálna. „A burkolandó tartalom / A habszivacsba zárva / És ismeretlen ott lapul / A szeretet talánya // A feltétlen odaadás / A kérdést is kizárja / Hogy mit rejt a csomagolás / A teológiába?” (*A Burkolathoz* 3.2) Hogy a hozzáfordulás

gyakran nem oldódik fel mégoly homályos konklúzióban sem, az Borbély Szilárd új kötetének egyik legfontosabb jellemzője: a beszélő mintegy tapogatózik a nagybetűvel szedett fogalmak között, keresi a közöttük sejtett feltáratlan összefüggést, de a bonyolult levezetés esszenciája (nagyreszt éppen a fogalmak *a priori* definiálhatatlansága miatt) végül rendre kommunikálhatatlan marad. „Ő Körvonal, a Test tere, / a Jelben lévő készség, / hogy visszahozza azt, a- / mi a Semmi létezőség // megfoghatatlan tartalma, / az Idő tévedése: / a testtelen alak maga / bezárt a Létezésbe // magába, s mint ködfátylakat / az Anyag Anyja öltött: / a létezés az Gondolat.” (Az *Alakhoz*) A *Halotti pompa Amor és Psziché-Szekvenciáinak* „kinyilatkoztató” test-retorikája *A Testhez* kötetben nem ritkán egymásra halmozódó, elharapott, kifejtetlen vagy épp ellenkezőleg, elnyújtott, többszörösen összetett kérdő mondatok sorjázásává alakul át, ami nem csupán a bizonytalanság grammatikai nyomaival hat az érzékelésre, hanem a szokatlan monotonitást eredményező intonációs kényszer révén a hallásra is szinte észrevétlen, ám erőteljes, nyomasztó hatást fejt ki. (Emellett ugyancsak észlelhető – főként a sorok végén – az ó-a, á-a hangzópár feltűnően gyakori jelenléte, ami még inkább stabilizálja a versek jellegzetes auditív tapasztalatát). „Avagy csupán egy jel a Test / szavak közé bezárva, / egy grammatikai eset / fura félrecsúsítása / a metafizikába?” (*A Testhez*)

Borbély Szilárd verseskönyvének különös nehézkedése van: helyenként elgondolkodtat, ám mindenekelőtt felforgat – alighanem másképp, mint a felhasznált dokumentumkötetek tennék. Nem egyszerűen témájánál, mondandójánál fogva, mert bár sem az abortusz, sem a holokauszt nem feledhető, ha tapasztalat, de ha olvasmányélmény, akkor a hatás – legyen mégoly zsigeri – idővel elcsendesül. Hogy *A Testhez* némely sorát nehezen feledjük, az főképp az *anyag* teherbírását mutatja. Ennél több talán nem is várható egy verseskötettől. „Értelmetlen szavak jutnak el a szívbe.” (Az *Anyaghoz*. 17.1. *A piszkozat*) (Kalligram)

HERCZEG ÁKOS

Költészet és fertőzés

NEMES Z. MÁRIÓ: BAUXIT

Nemes Z. Márióról (továbbiakban NZM) szólva elmondható, hogy még a mai honi viszonyokra jellemző túlintellektualizált poétikai térben is egy kivételes elméleti felkészültséggel és (ön)reflexióval rendelkező szerzőről van szó. Annál is inkább feltűnő, hogy művei erőteljes gesztusokkal igyekeznek lerázni magukról az ornamentikus jegyeket, és legfőbb igyekezetük sokszor éppen arra irányul, hogy *ne* kultúrproduktumként jelenjenek meg. Ezek a versek erőteljesen magukon viselik önnön líra- és eszmetörténeti összefüggéseik eltörlésének jegyeit, és éppen ennek során és részben emiatt magukat egy megrendült és folyamatosan kérdésessé tett fogalmi rendszer felől ugyan, de *meggondolásra* ajánlják fel. NZM költeményei nem (pusztán) groteszk miniatűrök vagy skizofrénia-egypercesek, hanem teljes mértékben értelmezhető és az értelmezésre kifejezetten apelláló művek.